

ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОГО СПРИЙМАННЯ

У статті аналізується проблема сприймання, розглядаються різні погляди, визначення та концепції сприймання в психології. Основну увагу сфокусовано на проблемі художнього сприймання.

Ключові слова: сприймання, творче сприймання, художнє сприймання, перцепція, творчість.

Постановка проблеми. Вже друге століття питання щодо характеру та засад сприймання як пізнавального процесу, породжує інтерес у науковців. Стале збільшення загального діапазону візуальної інформації, абсолютно не притаманне минулим часам, є характерним атрибутом нашого часу, саме це й визначає нагальну актуальність проведення низки теоретико-методологічних досліджень психологічних закономірностей творчого сприймання в руслі єдиної стратегіально-діяльнісної теорії, зокрема дослідження сприймання молодшими школярами нової візуальної інформації на художньому матеріалі.

Як беззаперечно доводить досвід, величезна роль у процесі формування та виховання творчої людини належить мистецтву. Завдяки своїм іманентним якостям воно сприяє цілісному розвитку особистості. У наукових роботах багатьох відомих педагогів, психологів, мистецтвознавців наголошується, що саме за допомогою сприймання регулюється характер та сила впливу мистецтва на особистість, формуються та розвиваються потреби спілкування з творами літератури, живопису, музики тощо.

Метою нашого дослідження є теоретичне та експериментальне вивчення художнього сприймання, зокрема його особливостей, властивих дітям молодшого шкільного віку при сприйманні нової візуальної інформації. **Об'єктом дослідження** – є творче сприймання молодшими школярами нової візуальної інформації. **Предметом дослідження** – є психологічні особливості художнього сприймання молодшими школярами нової візуальної інформації на заняттях образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. В основу нашої роботи покладено провідні дослідження у галузі психології творчості, зокрема художньої творчості Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, В. О. Моляко, С. Л. Рубінштейна, Б. М. Теплова, І. В. Страхова та ін., та дослідження проблеми сприймання та безпосередньо художнього сприймання, які висвітлені в працях Р. Арнхейма, В. О. Барабаншикова, М. М. Волкова, В. В. Любімова, Б. С. Мейлаха, С. Х. Раппопорта, П. М. Якобсона та ін.

Головним положенням нашого дослідження є – поняття "творче сприймання", яке В. О. Моляко, характеризує як процес (та його результат) конструювання суб'єктивно нового образу, який у більшій чи меншій ступені перетворює, змінює предмети та явища об'єктивної реальності, де перцептивний творчий образ представляє собою оригінальну сукупність нових фіксацій, відбитків, що є в наявності у даного суб'єкта, раніше сформованих образів та їх фрагментів [13, 14].

Особливою формою сприймання є, так зване, естетичне сприймання. П. М. Якобсон у своїй роботі "Психологія художнього сприймання" пише: "Процес знайомства людини зі всією сферою прекрасного в цілому – чи буде це краса людських відносин, неповторний вигляд природи, чи буде це значний витвір мистецтва – є естетичним сприйманням" [16, с. 5]. Сприймання різних творів мистецтв він виокремлює в особливий вид естетичного сприймання – художнє сприймання, яке має власні характерні риси та якості. Також відомо, що питання про характер художнього сприймання досліджували естетики, художники, мистецтвознавці. Усі вони відзначали наявність у процесі художнього сприймання переживання естетичного задоволення.

На думку Г. О. Люблінської, процес розвитку сприймання сюжетної картини дитиною включає такі рівні: перелічування, опис і тлумачення. Які свідчать про різний ступінь розуміння дитиною пропонованого їй змісту і залежать: а) від структури картини; б) від міри близькості її сюжету до досвіду дитини; в) від форми поставленого запитання; г) від загальної культури дитини, вміння спостерігати; д) від розвитку її мови. Дитина може показати одночасно різні рівні сприймання картин, тобто ці рівні можуть співіснувати [7].

У процесі сприймання художнього твору відбувається його інтерпретація. Кожна деталь твору набуває для реципієнта особливого, символічного значення, допомагає усвідомити зміст зображеного, тож розглядається більш уважно, диференційовано. З точки зору психології, художній елемент виконує функцію стимулу (подразника), що впливає на нашу свідомість, актуалізує попередній життєвий і мистецький досвід, викликає певний асоціативний ряд, пробуджує почуття, оцінюється, інтерпретується. Сприймання художнього твору (як і сприймання речі, події, явища) значною мірою залежить від сприймаючої особи: її особистісних якостей, підготовленості до такого сприймання, характеру естетичного досвіду, кола інтересів, установки тощо.

Конкретний процес сприймання витвору мистецтва у всіх людей має індивідуальний характер, відрізняється як за рівнем емоційної сприйнятливості, так і характером змісту уявлень, що виникають у процесі сприймання одного й того ж твору мистецтва. Це залежить від багатьох факторів: емоційного досвіду людини, інтересів, естетичного смаку, властивого людині типу сприймання, рівня емоційного розвитку людини, фізичного й психологічного стану в момент сприйняття, умов, за яких протікає цей процес, установки на сприймання, здатності людини до повноцінного сприймання творів мистецтва.

Отже, підсумуємо: підґрунтям нашого дослідження стали концептуальні положення, розроблені В.О. Моляко (1982, 2008), зокрема концепція стратегіальної організації й регуляції творчих процесів, та концепція творчого сприймання, відповідно до яких ми визначаємо "сприймання" як цілісний когнітивний процес, в якому фіксується, оцінюється й інтерпретується об'єктивна реальність в різних її модифікаціях, результатом чого є побудова конкретного перцептивного образу. Зокрема, творче сприймання – процес (та його результат) конструювання суб'єктивно нового образу, який у більш чи менш значній мірі видозмінює, своєрідно модифікує предмети та явища об'єктивної реальності. Умовно кажучи, можна провести певні паралелі, що будь яке сприймання є також і мисленням, будь яке розмірковування є в той же час інтуїцією, будь яке спостереження – також і творчість.

Художнє сприймання ми розглядаємо як досить складний і одночасно цілісний процес. Так, окремі елементи художнього твору в складному контексті сприймання з'єднуються і виступають у вигляді певних цільностей, частин закінченого твору, які укладаються в систему образів. Цілісний процес художнього сприймання іноді здійснюється досить швидко і протікає без усвідомлення ряду етапів, а виступає у свідомості людини вже у формі цілісного результату – у вигляді оцінок, думок, переживань. Між іншим, особливістю творчого процесу художника є взаємозв'язок творчої уяви та сприймання. Спільним між процесами мислення та сприймання є можливість трансформації образу, що в кінцевому результаті сприяє знаходженню вдалого рішення. З цього можна зробити висновок, що сприймання – не пасивне копіювання миттєвої дії, а творчий процес пізнання. Трансформація сприймання зорових образів розгортається від виникнення "праобразу" до становлення так званого "образу-розв'язку" (остаточного образу сприймання). Відповідно у процесі творчої діяльності, розв'язуванні нової задачі, сприйманні роль образу досить суттєва, але відповідно до нашого бачення, основну регулюючу роль при цьому виконують розумові стратегії (аналогізування, комбінування, реконструювання), які представляють собою складні системні утворення психіки. При цьому мисленнєва стратегія виступає як критерій, і як сутність процесуального змісту творчого мислення.

Як пізнавальний процес, сприймання характеризується низкою особливостей. По-перше, сприймання носить предметний характер. Це виражається в тому, що людині властива тенденція виокремлювати предметний зміст у будь-який відображеній інформації, а якщо інформації недостатньо, то людина сама "домислює" цю предметність. По-друге, сприймання – це осмисленість, яка полягає у вибірковості характеру сприйманого суб'єктом з усього потоку інформації якась її частина становить об'єкт сприймання, а все інше – фон. При цьому саме об'єкт сприймається повно й чітко. Отже, форма (візуальний образ) є тим, що перетворює зміст твору в його сутність. Також важ-

ливою особливістю сприймання є його залежність від минулого досвіду, повноти і змісту знань, емоційної сфери суб'єкту (це явище здобуло назву апперцепції). У залежності від наявності свідомо-пізнавальної мети і вольових зусиль розрізняють сприймання мимовільне і довільне, особливою формою останнього виступає спостереження, яке являє собою цілеспрямоване, організоване і безпосереднє сприйняття якого-небудь об'єкта або діяльності.

Сприймання твору мистецтва передбачає як сприймання його змісту (*що* зображено), так і форми (*як* зображено). Сприймання витворів мистецтва може досягати різного ступеня складності та повноти. Зорове сприймання надає додаткової повноти змістовності твору, яке може проходити кілька етапів – від поверхневого сприймання до усвідомлення сутності, глибинного змісту твору. Так перший етап – це початкове осмислення твору митця: *що* зображено, які предмети, дійові особи, стосунки між героями тощо. Наступний етап – споглядання твору, занурення в "емоційну складову об'єкта сприймання", що є істотною особливістю саме художнього сприймання. Здійснення розуміння, емоційне наповнення характеризує наступний етап – сприймання художнього образу в мистецькому творі, осягнення його сутності. Завдяки цьому саме на даному етапі сприймання виникає жива, усвідомлена реакція на витвір мистецтва того, хто сприйняв, пізнав художній образ. У процесі сприймання художнього твору відбувається його інтерпретація. Отже, сприймання не механічним реєстрування сенсорних елементів, а дійсно творча здібність миттєво схоплювати дійсність, здібність образна, прониклива, винахідлива та прекрасна.

Крім того, аналіз наукової та спеціальної літератури дозволив нам виокремити основні елементи, що сприймаються у художньому творі, а саме: сприймання контурів у картині; сприймання простору; сприймання співвідношення; сприймання світла та тіні; сприймання цілісного образу; сприймання цілісного образу та його змістовного наповнення.

Процес розвитку сприймання сюжетної картини молодшим школярем (метод "Розглядаємо картину") включає три рівні: перелічування, опис і тлумачення. Ці рівні свідчать про різний ступінь розуміння дитиною пропонованого їй змісту і залежать від: а) структури картини; б) міри близькості її сюжету до досвіду; в) форми поставленого запитання; г) загального культурного рівня, вміння спостерігати; д) мовленнєвого розвитку. Дитина може показати одночасно різні рівні сприймання картин, інакше кажучи, ці рівні можуть співіснувати. Отже, сприймання художньої твору є складним психічним процесом, в якому можна виокремити наступні *стадії* (які в свою чергу розгортаються від більш загального характеру до більш конкретного, диференційованого, детального): безпосереднє сприймання (відтворення образів); розуміння ідеї, образного змісту твору (проникнення в глибину образів); емоційна складова – вплив художнього образу на особистість; сприймання образотворчих засобів і прийомів вико-

нання; сприймання творчої неповторності, автора.

Для реалізації поставлених завдань нами розроблено схему проведення психологічного дослідження, яка складається з двох основних етапів: теоретичного етапу, що охоплює аналіз першоджерел з проблеми "художнє сприймання" в парадигмі стратегіальної теорії творчості В. О. Моляко; експериментального етапу, який реалізовуватиметься у проведенні а) констатуючого та б) розвивального експерименту.

Інструментарієм для об'єктивації творчого сприймання молодшими школярами нової візуальної інформації була система методів та розвивально-виховних вправ "Творче споглядання", яка містила два блоки завдань 1) "Творче сприймання": "Крапка", "Дві крапки", "Три крапки", "Лінія горизонтальна", "Лінія вертикальна", та 2) "Розглядаємо картину". Додаткові методи: спостереження та бесіда.

Метод "Творче сприймання" має основні складові:

– інструкцію (в якості завдання методики "Творче сприймання", пред'являлась крапка, дві крапки, три крапки, горизонтальна лінія, вертикальна лінія, які були означені на аркуші паперу. Інструкція включала три частини: а) "Що це?"; б) "На що схоже?"; в) "Що ти можеш домалювати до цього зображення?");

– матеріал для виконання завдання (п'ять бланків з зображенням відповідно крапки, двох крапок, трьох крапок, лінія вертикальна та лінія горизонтальна; олівці, ручки на вибір). Та "Розглядаємо картину" проведено серію завдань з натюрмортом Е. Мане "Квіти в кришталевій вазі".

На розвивальному етапі реалізовано метод "Калейдоскоп ескізів", який надавав здатності не тільки бачити, а й вміти обробляти зорову інформацію відповідним чином, вмикаючи "особливий режим бачення".

Особливістю трансформації образів сприймання є актуалізація певної стратегіальної мисленнєвої дії: аналогізування "схожість образу", комбінування "поєднання образів", реконструювання "перебудова образів". Крім того, розвивальний блок означеного методу спрямовано на активізацію творчого мислення суб'єкта. Опорним моментом для реалізації цілей методики було створення бланків та опитувальників для всіх вправ.

У процесі проведення першої частини дослідження методом "Творче сприймання" було отримано 75 бланків зі зробленими завданнями. У дослідженні приймало участь 15 осіб. Результати оброблялися відповідно до виведених рівнів художнього творчого сприймання молодшим школярем нової візуальної інформації: нижчий ступінь – констатуючий (найнижча форма художнього сприймання, якій притаманний простий перелік об'єктів в межах зображуваного, перелік та опис простих, шаблонних змістовних форм); середній – аналітичний (це більш складна форма художнього сприймання, для якої характерні аналіз, прості трансформації, та узагальнення сприйманих образів, змістів); вищий – естетичний (вища форма художнього сприймання, якій властиві формування цілісного сприйняття і розуміння прекрасного, здатність до творчого самовиявлення, шляхом складних перетворень та трансформацій образів сприйманого); найвищий – художньо-творчий (найвища творча форма художнього сприймання, коли конкретизовано у певній формі творчо-трансформований образ сприйманого, для якого характерні оригінальні, нестандартні форми та змісти).

Результати проведення даного етапу експерименту представлено в дискретивно обчислених даних у таблицях 1, 2, 3, 4, 5.

Таблиця 1

"Крапка"

питання	констатуючий рівень	аналітичний рівень	естетичний рівень	художньо-творчий рівень
"Що це?"	60%	40%	0%	0%
"На що схоже?"	26,7%	40%	33,3%	0%
"Що ти можеш домалювати до цього зображення?"	6,7%	0%	80%	13,3%

Таблиця 2

"Дві крапки"

питання	констатуючий рівень	аналітичний рівень	естетичний рівень	художньо-творчий рівень
"Що це?"	46,7%	33,3%	20%	0%
"На що схоже?"	6,7%	66,7%	26,6%	0%
"Що ти можеш домалювати до цього зображення?"	0%	0%	86,7%	13,3%

Таблиця 3

"Три крапки"

питання	констатуючий рівень	аналітичний рівень	естетичний рівень	художньо-творчий рівень
"Що це?"	33,3%	40%	20%	6,7%
"На що схоже?"	0%	53,3%	33,3%	13,4%
"Що ти можеш домалювати до цього зображення?"	0%	6,7%	80%	13,4%

Таблиця 4

"Лінія горизонтальна"

питання	констатуючий рівень	аналітичний рівень	естетичний рівень	художньо-творчий рівень
"Що це?"	46,7%	33,3%	20%	0%
"На що схоже?"	6,7%	53,3%	40%	0%
"Що ти можеш домалювати до цього зображення?"	0%	6,7%	80%	13,3%

Таблиця 5

"Лінія вертикальна"

питання	констатуючий рівень	аналітичний рівень	естетичний рівень	художньо-творчий рівень
"Що це?"	33,3%	33,3%	33,4%	0%
"На що схоже?"	20%	26,7%	53,3%	0%
"Що ти можеш домалювати до цього зображення?"	0%	0%	93,3%	6,7%

Результати представлені у таблицях свідчать, що навіть поступове виконання завдань стимулює творчий потенціал учнів, у процесі виконання завдань горизонти сприймання розширюються та набувають певної якості. Отже, аналіз отриманих результатів, засвідчив позитивні зміни, а саме: зростання якості процесу сприймання нової інформації у процесі виконання художнього завдання.

Для реалізації практичної мети дослідження та оптимізації стимулювання розвитку творчого сприймання, мислення молодших школярів було використано розроблено авторську методику [9, 10, 11], яка базується на положеннях про формування творчих психічних властивостей у процесі творчої діяльності. Як вже було зазначено, в основу методики і було покладено адаптований фрагмент творчого тренінгу КАРУС (В. О. Моляко) із включенням наочного матеріалу, з метою ілюстрування інформації теоретичного курсу та практичного завдання "Калейдоскоп ескізів". Міні-тренінгу, як засобу практичного отримання знань, передувала вступна частина, метою якої було з'ясування загальних особливостей сприймання молодшими школярами нової візуальної інформації. Використання даного методу повністю підтвердив припущення, що найважливіший ресурс актуалізації розвитку творчих (художніх) здібностей дітей молодшого шкільного віку, полягає в оптимізації навчального процесу уроків образотворчого мистецтва.

Висновки. У результаті експерименту було з'ясовано, перцептивні діяльність включає в собі весь інтелектуально-творчий потенціал особистості, збирає візуальну інформацію, постійно "сканує" навколишнє середовище. Водночас візуальні дані, зібрані ззовні ще не остаточні: частина того, що ми побачили, видозмінюється та інтерпретується в залежності від знань, освіченості, накопиченого досвіду особистості, її емоційного стану. Нерідко для людини характерно очікуване бачення (бачимо те, що очікуємо побачити, самі собі вирішуємо що маємо побачити). Таке очікування та довільне рішення є несвідомим процесом. Навчання

"сприйманню" художніми методами, завдяки малюванню та цілеспрямованому спогляданню, на нашу думку, повністю змінює процес, наділяючи нас іншим безпосереднім зором, розкриваючи можливість більш повного візуального сприймання. Отож, взаємозв'язок між малюванням та процесами візуального сприймання, надає можливість керувати цими процесами.

Нами було встановлено, що діти молодшого шкільного віку не лише "сприймають" і "наслідують", а вже й творчо діють, сприймаючи нову візуальну інформацію (графічний образ). Молодшим школярам притаманна емоційність і безпосередність художнього сприйняття. У дитини означеного віку вже розвивається вміння самостійно використовувати свій практичний художній досвід та знаходити оригінальні й творчі способи його вираження. Наочно-образна форма мислення вже набуває в окремих випадках елементів логічного мислення. Вони фіксують свою увагу як на загальному, так і на окремих деталях зображення. Однак, увага молодших школярів до деталей зображуваного зовсім не означає, що вони добре осмислюють їх у контексті цілого. Для них характерна фрагментарність, навіть позаконтекстність, інформативний рівень сприймання. Вони доволі часто не бачать нерозривного взаємозв'язку всіх компонентів художнього твору, як цілісної художньої структури, не завжди можуть "схопити" типізуючу властивість художнього образу, підтекст твору, авторську ідею, осягнути всю широту художніх узагальнень, композиційних, просторових, колористичних рішень, не в змозі дати глибоку оцінку художньому твору – для повноцінного сприймання мистецтва їм ще не вистачає належних умінь і навичок. Водночас, дітям цього віку все ж таки вже властива єдність образу та форми того, що сприймається.

Проблема дослідження перцептивних процесів особливо актуальна для школи. Оскільки особливості та розвиток означених процесів створюють передумови розуміння нового матеріалу, що викладається на уроках, забезпечують успішність дитини не лише у

школі, а й у подальшому житті. До того ж інтелектуальний та особистісний розвиток учнів далеко не завершений, що дозволяє розвивати і оптимізувати творчу діяльність на етапі сприймання нової інформації. Крім того, процеси сприймання здійснюються і розвиваються у взаємозв'язку з іншими психічними процесами, що обумовлює всебічний розвиток особистості учня.

Спеціально цілеспрямована переробка сприйманої візуальної інформації завдяки використанню стратегіальних мисленнєвих дій є ефективним засобом навчання, який актуалізує здатність молодшого школяра до знаходження невідомого у відомому, незвичайного у звичайному, до постановки запитань, які актуалізують невідоме, виступають як ланка зародження ідеї, як етап з якого починається розгортання мисленнєвого пошуку. Навчання певним розумовим та мисленнєвим діям (аналогізування, комбінювання, реконструювання) з часом можна довести до автоматизму, орієнтуючи на творчий підхід до створення нової образно-сміислової реальності в процесі сприймання. Результатом цього процесу може бути створення нових образно-змістовних структур сприймання.

Найважливіше це навчити дітей думати. Досягти цього можна, тільки научивши дітей спостерігати, ди-

уватися, радіти пізнанню, перетворювати думку у художні образи, продукуючи малюнки. Цінність спостережень полягає в тому, що в дітей виробляється певний стиль мислення і в процесі мислення вони прагнули до конкретних фактів, перевіряючи правильність і стан практикою, досвідом.

Підсумовуючи, можна сказати, що творча діяльність – завжди утворюючий акт, який означений багатозначністю, поліфонічністю. Творча (художня) діяльність у широкому розумінні – мистецтво, це – інформативна дійсність, яка дозволяє одну об'єктивну форму наповнювати багатьма суб'єктивними змістами, утворювати емоційно та інформативно насичену іншу реальність, відмінну від первинної об'єктивності. Крім того, прикладний, пізнавальний, естетичний, емоційний, виховний потенціал мистецтва міститься у самій його суті і пояснюється тим, що емоційна сторона свідомості, естетичні ідеали особистості – первинні стосовно інтелекту в формуванні духовних інтересів, ставлення до світу взагалі.

Отже, належним чином організоване сприймання художніх творів у молодших школярів сприяє становленню їх духовності, художніх інтересів, загального розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арнхейм Р.* Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм; пер. с англ. – М.: "Архитектура-С", 2007. – 392 с.

2. *Бехтель Э. Е., Бехтель А. Э.* Контекстуальное опознание / Э. Е. Бехтель, А. Э. Бехтель. – СПб.: Питер, 2005. – о 336 с.: ил.

3. *Выготский Л. С.* Психология искусства / Л. С. Выготский. – М.: Лабиригнт, 1997. – 416 с.

4. *Джемс У.* Психология / У. Джемс: под ред. Л. А. Петровской. – М.: Педагогика, 1991. – 368 с.

5. *Игнатъев Е. И.* Влияние восприятия предмета на изображение по представлению / Е. И. Игнатъев // Психология рисунка и живописи. Вопросы психологического исследования формирования образа. – М.: Изд. Академии педагогических наук РСФСР, 1954. – С. 5-58.

6. *Любимов В. В.* Психология восприятия: [учебник] / В. В. Любимов. – М.: Эксмо, ЧеРо, МПСИ, 2007. – 472 с., ил.

7. *Люблинська Г. О.* Сприймання / Г. О. Люблинська // Дитяча психологія. – К.: Вища школа, 1974. – С. 131-152.

8. *Мейлах Б. С.* Процесс творчества и художественное восприятие: Комплексный подход: опыт, поиски, перспективы / Б. С. Мейлах: под ред. Б. Кедрова. – М.: Искусство, 1985. – 318 с.

9. *Медведев Л. Г.* Формирование графического художественного образа на занятиях по рисунку / Л. Г. Медведев. – Москва: "Просвещение", 1986. – 160 с.

10. *Медведева Н. В.* Творча реалізація задумів у

художній діяльності дитини / Н.В. Медведева // Обдарована дитина. – 2006. – №4. – С. 55–61.

11. *Медведева Н. В.* Особливості художнього сприймання – показник творчого потенціалу особистості / Н. В. Медведева // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. В. О. Моляко. – Ж.: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2007. – Т. 12. – Вип. 2. – С. 128–136.

12. *Медведева Н. В.* Проблема творчого художнього сприймання / Н. В. Медведева // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. В. О. Моляко. – Ж.: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2007. – Т. 12. – Вип. 5. – Ч. I. – С. 68–77.

13. *Моляко В. О.* Концепція творчого сприймання / В. О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко. – Ж.: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 12. – Вип. 5. – Ч. I. – С. 7-14.

14. *Моляко В. О.* Психологічна теорія творчості / В. О. Моляко // Наукові записки ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.: Нора-прінт, 2002. – Вип. 22. с. 228-239.

15. *Поляков С. Э.* Феноменология психических репрезентаций / С. Э. Поляков. – СПб.: Питер, 2011. – 688 с.: ил. – (Серия "мастера психологии").

16. *Якобсон П.М.* Психология художественного восприятия / П.М. Якобсон. – М.: Искусство, 1964. – 85 с.

Подано до редакції 29.10.12